

## פתח דבר

בשבח והודי' להשי"ת, שהחיינו וקיימנו והגיענו ליום כלולות צאצאינו שיחיו מזל טוב ולבנין עדי עד. הננו מתכבדים להגיש לפניכם „תשורה“, כאות הוקרה על השתתפותכם בשמחתינו. כמנהג אנ"ש שיחיו, מיוסד על הנהגת כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ נ"ע בחתונת כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו.

תשורה זו כוללת:

פאקסימיליא מהתשורה שחילק כ"ק אדמו"ר מהוריי"צ בחתונת כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו

מכתב כ"ק אדמו"ר נשיא דורנו להורי הכלה כשנולדה.

אגרות קודש מכ"ק אדמו"ר נשיא דורנו בפרסום ראשון\*.

מכתבים מכ"ק אדמו"ר נשיא דורנו לסב החתן.

תולדות החסיד ר' אלכסדר סענדר מענקין אבי זקנה של הכלה.

בתקוה שנזכה תיכף ומיד ו„ישמע בערי יהודה ובחוצות ירושלים קול ששון וקול שמחה קול חתן וקול כלה“. בהתגלות כ"ק אדמו"ר ומלך ביופיו תחזינה עינינו תיכף ומי"ד ממ"ש.

יהודה הלוי ואיטה הורוביץ

חיים אלי' ופייגא ווילשאנסקי

י"ז אדר שני ה'תשע"ד  
ברוקלין, ניו יארק

---

(\* מארכיון המזכירות של כ"ק אדמו"ר. ע"י סב הכלה הרה"ח ר' שלום מענדל שיחי' סימפסאן, ממזכירי כ"ק אדמו"ר.

שלוש וברכה

פרשת זכתה קרבן זה הוא. כי היתם בין החסידים  
 ומגריהו דעת היא הי' כונה כזה. אשר באמת האוסרות  
 או איתו מוחצו חנו קדושת אחרים ונצא טרה ונציה החסידים  
 דעתם אצאת ארבע עין מגריהו ונצא אהויל אצנת דעקרה  
 נחוצו איתו טראפני עניו כנס קהלה ומסיד ה' אר' ה' ה' א'  
 נצ' אשר כחטה ששה שני (ת'ג'ת' - נו אצ'ר) א' ע'א'  
 נהשתבאו דבר הבאת שלו ואוס'קה ההיא תפ'ק החסיד ר'ג'  
 נצ' גיבש אל ה'לעניו ונצ' דבסידו ונצ'א' אל כ'א'ר' וברד  
 הנצ'אות שסאלו. (נצ' החסיד ר'ג'ר נצ'  
 באומ' געניו אל' ר'פ'ן הג'לו איתו ז'ה נ'וג'ר אצ'ר'  
 ה'צ'וק א'ת'כ'י. אל' ה'נו' אל' על ה'ל'פ'. נ'וא'ת' היא ע'ר'ג'ר' א'ת'נ'  
 א'ה'ות א'ר'ב ד'ר'א'ת'פ'. ונ'כ'ו'ן א'א'ר'ק'ת' ונ'א'ת'ע'ת' י'ת' א'ל'ב' א'ל' א'  
 א'ל' ט'י'פ'ן ד'פ'ו'ק'ל'ה'ר'ות ש'א'ות א'א'ר'ב'ת' א'ל' ש'ר'א'ל א'ל'ב'ת'  
 וס'לו כ'ג'ו'ב א'א'ק'ט א'ל'א כ'א'ת'פ'י י'ת'ו'ל' ונ'ע'ת'ת' נ'ע'ין ד'ת' ג' א'ר'  
 נ'א'ה' ע'י' נ'ח'י'ן ה'ד'ע'ט' נ'ע' ונ'א'ה' ה'א'לו כ'ר'ב א'ת' ג'  
 ונ'ח'ב'ש א'לו'ו ה'ס'נ'ה ה'ה'יא א'ל' ר'פ'ן ה'ג'ר'ו ונ'ת'פ'  
 זה א'ח'ס'יד ה' ג'ש'ה נ'ע'

אזכרון טוב. חיוני כלות בת הנהאלה ג'  
 ח'י' נ'ס'ק'א ת'פ'י ע'י ב'ן ה'ת'ת'ן ה'ר'ג' ג' נ'ח'ו' מ'ע'נ'ו'ן י'ת' ה'נ'ע'  
 ה'ז'ה א'כ'ר'ב א'ת' א'ל' ה'נ'ש'א'י' ו'ל'ק' ד'ש'מ'ת' א'ד'ב'נ'ו'. מ'ק'ר'ו'ב'  
 ונ'ח'ת'ק'. ק'ת'ש'ו'ר'ה ה'נ'ש'א'ר'ת' ד'ז'ה'. ה'ק'ת'ק' נ'ב'ת'פ' כ'ת'פ' י'ד'  
 ק'ר'ב'ו' א'ל' ה'ר'ב' כ'ק' א'ר'ו'נ'י' א'א'ז'ו'ר'. א'ת'נ'ו'ן ה'ר'א'ש'ו'ן. ר'פ'ן'  
 ה'ג'ר'ו'ל' ו'נ'ק'ו'ל'ה'ה' (נ'ג'י' י'ת'ע' א'ת'ק' ס'ג'ו'ר'ה י'ה'י' א'ל' ה'ר'א'ש'  
 נ'ת'פ'ש' ע'ר'ב ד'ש'ר'. ד'ת'כ'כ'י' י'ד'י'נ'ו'ן א'ת'נ'ו'. ה' ע'ל'י'ה' י'ת'ו'. ו'כ'  
 מ'ג'ר'י' ת'ג'ר'ה י'ת'ו'.

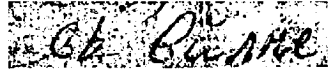
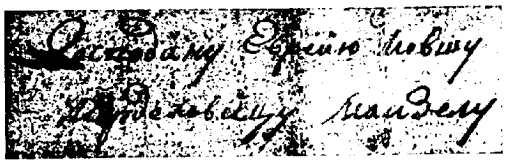


קשמתה ודקרתה

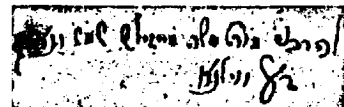
ישירה - תנוח-תמניח וילכאו-טש'  
 ג' י'ת' כ'א'לו. ת'ר'פ'ט'. ו'א'ר'א'.

איהי ע'י ע'ה א'ל' ש'אל'ת' ונ'ק'ש'ת' א'ע'ו'ר' מ'ח' ט'ה'ר'ה ב'ל'בו ה'ט'ל' א'ת'ע'ב'ר' ע'ל' א'מ'ו'ת'ו' כ'א'ת'ר'ל' ה'א'ע'ב'ר' ע'ל' ו'כ'  
 ל'ה'יו'ת' מ'ן ה'ט'ל'ב' ו'נ'ק'ש' א'ח'י'ה' ב'ר'ב'ים מ'ה'ג'י'ד' מ'ו' א'ת'ר' ר'י' ק'וד'ם י'ד'כ' ה'כ'ע'ל' (י'ו'ס' ה'כ'י'פ'ו'ר'ים ה'ב'א'ע'ל'י' ו'נ'ל'ס'ו'ב'ת' ו'ל'ע'ש'ו'ת' ז'את' ל'מ'ע'נ'י' ו'ל'מ'ע'ן'  
 ה'ש'ל'ו'ת'ן) כ'י' א'ין ש'לו' י'וצ'א' מ'ת'ו'ך מ'ר'י'ב'ה' ח'ו' ו'ב'ר'כ'ט' א'מ'ח'ו'ק'ת' ל'ש'י'ש' (ל'ש'ס'ש'מ'י'ם) א'ש'ר' ר'וב ה'צ'ר'ו'ת' ו'ח'ת'ל'או'ת' ח'ן מ'מ'ח'לו'ק'ת' ל'ש'י'ש'  
 ה'ר'ח'מ'ן י'צ'ל'נו' מ'מ'נ'ה ו'מ'ג'ד'ל' ב'ט'ח'ו'ת'י' ש'ד'ב'ר'י' א'לה' ה'מו'ע'ט'י'ן) י'ח'ז'יק'ו' ה'מ'ר'ו'ב'י'ן) ו'ח'ז'יק'ו' ל'ר'צ'ו'ן א'מ'ו'ר'י' מ'י' ו'לא' ש'ל'י'כ'ם  
 א'ח'ר'י' ג'ו'ו' ה'רו' ק'צ'ר'ת'י' ו'א'ו'ר' ש'לו' ש'לו' א'צ'ר'ת'י' כ'ר'פ'ש' ל'ב'ר'ת'ק' ד'ש' ו'ט'ו'ב'ר'ו' מ'א'ו'ת'ם מ'א'ו'ר' ג'ו'ו'ן

ליחדי מו' משה כי שאלתי ובקשתי לעורר רוח טהרה בלבו חסידותי לחעביר על מדותיו כמארזל כל המעביר על וכו'  
 לחיות מן העלכיים ולבקש מחילה ברבים מהגיד מו' מאיר רי קודם ידכ' הבעל (יוס'ה'כ'י'פ'ו'ר'ים ה'ב'א'ע'ל'י' ו'נ'ל'ס'ו'ב'ת' ו'ל'ע'ש'ו'ת' ז'את' ל'מ'ע'נ'י' ו'ל'מ'ע'ן'  
 השלוחן) כי אין שלו' יוצא מתוך מריבה ח'ו' ובקשט' א'מ'ח'ו'ק'ת' ל'ש'י'ש' (ל'ש'ס'ש'מ'י'ם) א'ש'ר' ר'וב ה'צ'ר'ו'ת' ו'ח'ת'ל'או'ת' ח'ן מ'מ'ח'לו'ק'ת' ל'ש'י'ש'  
 הרחמן יצלנו ממנה ומגדל בטחונתי שדברי אלה המועטי'ן יחזיקו המרובי'ן) ויחזיקו לרצון אמורי' מי ולא ישליכם  
 אחרי גו'ו' הרו' קצרותי ואור שלו' שלו' מאורש'ן (מאדון השלום) כנפש תדרשנו ד'ש' ד'ורש' ש'ל'ו'ת' ו'ט'ו'ב'ו'ת' מ'ל'ו'כ'ת' (מ'ל'ב' ו'נ'פ'ש'ח'פ'י'צ'ה') ש'נ'י'א'ר' ל'מ'ן



ואילו שלוש השורות שמשמאל  
 הכתובות בשפה הרוסית.  
 נכתבו על ידי אחר:  
 לאדון יתחי משה  
 מורדוכוביץ (נ'ן מורכ'י') מיידלש  
 בווילנא



שתי השורות שמימין נכתבו אף הן  
 - מעבר לדף -  
 בגוף סגנון יד קודש אדמו"ר הוש:  
 לחובני מרה משה מיידלש שמש ונאמן  
 דק'ת'ח'ת'ו'ן ו'ו'ילנא

ווילשאנסקי - ברוקלין

**RABBI MENACHEM M. SCHNEERSON**  
Lubavitch  
770 Eastern Parkway  
Brooklyn, N. Y. 11213  
493-9250

מנחם מענדל שניאורסאהן  
ליובאוויטש

770 איסטערן פארקוויי  
ברוקלין, נ.י.

בי"ה, י"ט תמוז תשד"מ  
ברוקלין, נ.י.

הרה"ח אי"א נוי"נ וכו'  
מוה' חיים אלי' שי'

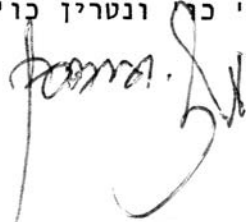
שלום וברכה!

במענה על ההודעה אשר נולדה להם בת למזל טוב  
ונקרא שמה בישראל איידא תי',

הנה יה"ר מהשי"ת שיגדלה ביחד עם זוג' תי'  
ואת כל ילדיהם שי' לתורה ולחופה ולמעשים טובים  
מתוך הרחבה.

- ידוע מכ"ק אדמו"ר (מוהרשי"ב) ני"ע, אשר  
מנהגנו הוא לאמר גם בלידת בת לתורה ולחופה  
ולמעשים טובים, ע"פ מרז"ל (ברכות יז' א) נשים  
במאי זכ"ן באקרוי' כו' באתנוי' כו' ונטרין כו'.

בברכת מזל טוב



(2) קושיותיו — בנקודתו — הו: שע"פ שכלנו, שכל האדם, צריך הי' השם להתנהג באופן אחר ממה שהוא מתנהג — אבל באם הי'  
 (3) לשאלתו היסע ל... וכו' — מה שהוא דבר עקרי בחייו של כאו"א ובפרט צעיר המכין עצמו לסדר חייו וכו' — הוא היכולת  
 והבופעל להיות מסודר, משמעת עצמית, ושליטה ע"ע וכו'. כנראה ממכתבו זה — אף שהוטב מצבו בזה (לגבי המצב בעת כתיבת מכ'  
 הקודמים), עדיין לא הגיע לזה. כשיהי' בסביבה בלי מסגרת דסדר יומי, לימוד עם חברים (או בכתה) וכו' — יקשה עליו ביותר לבוא  
 למצב הרצוי בכחות עצמו בלבד (ובהנסיין דע"ע). והרי כאן יש לו מסגרת (אפילו את"ל שיש חסרונות בה וכו'), משא"כ כשיעתיק  
 למקום חדש, יתחיל להסתגל מחדש וכו' וכו'.

(2) קושיותיו — בנקודתו — הו: שע"פ שכלנו, שכל האדם, צריך הי' השם להתנהג באופן אחר ממה שהוא מתנהג — אבל באם הי'  
 (3) לשאלתו היסע ל... וכו' — מה שהוא דבר עקרי בחייו של כאו"א ובפרט צעיר המכין עצמו לסדר חייו וכו' — הוא היכולת  
 והבופעל להיות מסודר, משמעת עצמית, ושליטה ע"ע וכו'. כנראה ממכתבו זה — אף שהוטב מצבו בזה (לגבי המצב בעת כתיבת מכ'  
 הקודמים), עדיין לא הגיע לזה. כשיהי' בסביבה בלי מסגרת דסדר יומי, לימוד עם חברים (או בכתה) וכו' — יקשה עליו ביותר לבוא  
 למצב הרצוי בכחות עצמו בלבד (ובהנסיין דע"ע). והרי כאן יש לו מסגרת (אפילו את"ל שיש חסרונות בה וכו'), משא"כ כשיעתיק  
 למקום חדש, יתחיל להסתגל מחדש וכו' וכו'.

חסדו ה'ע"ג אצל הרב  
 הרב...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...

ד"ר חנה - ד"ר  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...

מענה לאי שכתב להרבי שבחור אי טען ש"אין חיוב ללמוד פנימיות התורה אלא רק נגלה". והמשיך בנימוק: היות וישנם הרבה גדולים שסברו וסוברים שאין חיוב ללמוד חסידות". על הדבר הראשון שכתב עשה הרבי !! וענה: זהו היפך דעת הגר"א (פ"י למשלי ה' יח. ז, יב ד, כב. ובעיקר: ב. ט. פ"י להיכלות פקודי יז. לתקו"ז קז, ג. ועוד בכ"מ). היפך דעת הר"ח ויטאל (בהקדמתו לשער ההקדמות) היפך דעת רבינו הזקן. ועוד. ע"פ תורה — בדיני ממון צריך לשאול רק הבקי בדיני ממונות ועוסק בהם, בדיני איסור והיתר — רב העוסק בדינים אלה (שלכן הלכה כרב איסורי וכשמואל בממוני) — שמזה מובן שבהנוגע לפנימיות התורה — הלכה כאלה היודעים בזה וכו'.

ד"ר חנה - ד"ר  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...

מענה לאי שכתב לרבי: אמי זקנתי מתנהגת זה הרבה שנים שמתפללת הגי תפילות בכל יום אבל כעת מפני זקנותה פאלט איר דאס זייער שווער. ולזה בבוקר טועמת מעט קודם התפילה ומתפללת רק ק"ש ושמו"ע אבל גם זה פאלט איר שווער וכן תפילות מנחה ומעריב — ובקשה לשאול במה יוכל להקל עליי בזה. ועל זה ענה הרבי: במיוחד בגילה אין כדאי לקצר בתפלה אשר רחמי ניהו (ובפרט לגירסתינו בברכות כ, ב דמושכל ראשון הוא — משא"כ לגירסת התוס' ושברי"ף)

- כ"א 1) להתפלל בהפסקות (כמובן באופן המותר)
- 2) לאכול כפי הדרוש בזמן הדרוש. וראה היום יום " שבט.

חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...  
 חסדו...

מענה לאי שכתב לרבי: "הריני רוצה להודיע שקבלתי בשעה טובה את הגרין קארד". ועל זה ענה הרבי: הלומד בהתמדה ושקידה?



By the Grace of G-d  
4th of Sivan, 5713  
Brooklyn 13, N.Y.

Sholom u'Brocho:

I received your letter of 19th of Iyar, and was pleased to read in it that you and your family are well.

With regard to a Shiduch for your daughter, in which case you are referring to a letter of mine in which I quoted a saying of our Sages to the effect that 'It is the way of the man to seek a wife,' and you wonder if you can deduce from it that nothing should be done for a daughter's Shiduch,

Such an assumption would be wrong, for the implication of the above saying is to include the daughter herself (the would-be bride) but not her parents, and certainly not her father. On the contrary, the Talmud often speaks about the especial duty of the father to seek a suitable match for his daughter. Therefore, you should certainly do what you can in this matter, and usually one gets the cooperation of a friend (professional Shadchen or not) to make suitable suggestions, which you should then carefully consider yourself, not relying entirely on somebody else's opinion.

You refer in your letter to a suggestion with regard to a Shiduch for your daughter. From the distance it is difficult for me to express an opinion. I suggest that you consult your good friends, who may either know him, or, at any rate, learn to know him. Your preference for someone who is more active for the Klal need not be an obstacle in the case of a Shiduch, especially, as this quality can be acquired under proper guidance. Needless to say, it is important to know your daughter's opinion and to what extent a particular suggestion appeals to her heart.

As for the question of lack of money, there can be no doubt that this is no reason to handicap you, for when the time will come to do something about, the Almighty will surely show a way how to take care of it. If it be necessary to incur debts, many a Jew would be happy to be in a similar position for the sake of a good Shiduch for one's daughter. When proper efforts are made to find a suitable Shiduch, the Almighty will also show the proper signs as to the suitability.

With regard to your daughter and her husband and family, concerning whom you write about financial difficulties of the school and the arrears due to him, I think he should not give up the position, inasmuch as spiritually he is satisfied, and financial there are also prospects for improvement.

By the Grace of G-d  
19th of Sivan, 5713  
Brooklyn 13, N.Y.

This is to acknowledge your letter of May 13, enclosing contribution for the Yeshivah, for which receipt is enclosed herewith.

I am surprised that you do not mention anything about your affairs, material and spiritual, especially those which were the subject of our conversation during your visit. I trust everything is satisfactory, both materially and spiritually, which are inseparable in Jewish life, and that you will make good the omission next time.

With regard to your desire to visit Israel, it is surely unnecessary to enlarge upon the fact, which is also recognized by all the peoples of the world, that the land of Israel is the Holy Land. This does not mean that it is so by virtue of the sanctuaries which stood there in the past, and are now in ruins, but it is holy today as well, holy because G-d made it so, and as we are told in Chumash: "It is the land upon which G-d's eyes rest from the beginning of the year to the end of the year." A visit to this Holy Land, where G-d's presence is felt more than elsewhere, requires some preparation. It is like visiting a royal palace, where one's appearance and expression of loyalty must be quite on a different plane, whatever one's conduct was outside. The Holy Land is the palace of the King of kings, and a personal visit there requires appropriate preparation.

I hope you will not take offense at these remarks. I certainly wish you well, and I know that every Jew, including you and your family, can accomplish such preparation as a visit to the Holy Land indicates, and which is essential regardless.

With blessing



# מרכז לעניני חינוך Merkos L'Inyonei Chinuch, Inc.

770 EASTERN PARKWAY, BROOKLYN 13, N. Y.

RABBI JOSEPH I. SCHNEERBOHM,  
President

Chairman, Exec. Committee  
RABBI MENDEL SCHNEERBOHM

Director  
RABBI M. A. HODAKOVSKY

Executive Secretary  
NYSAN J. MINDEL, M. A.

כ"ק אדמו"ר שליט"א מליובאוויטש,  
נשוא

יו"ר ועד הוועל:  
חרב מנחם מ. שניאורסאהן  
מנהל:  
חרב ח. מ. א. חקוב  
מזכיר ראשי:  
ניסן י. מינדל

ב"ה ז' אד"ר, חש"ח

הז"ח אי"א נו"ם זכו'

מחור"א שי' הזרזיץ

שלום וברכה.

בטח נודע לו ע"ד כתי הספר לנוערות אשר נוסדו ע"פ הצעת כ"ק  
מז"ח אדמו"ר שליט"א ואחת מהן בעיר פראג, והנה עתה אחרי שנסע  
משם הרש"מ שי' קאלמענסאן, שהוא השתדל בשיכלול הנהלת ביה"ס הז"ל,  
הננו לבקשו אשר כבז' יהן שימת לב הראוי' לענין געלה זה זיקדיש  
מעטו זמרצו להשגיח באופן המתאים שחיי' הנהגה ביה"ס כפי הראוי'  
ע"פ רצון מייסדה הוא כ"ק מז"ח אד"ש זימנדל זיתרחב הן בכמות,  
מספר התלמידות, הן באיכות, ידיעות התלמידות וההסתחמותן מיוסדות  
על יר"ש ומידות חסידות. ובודאי יעמוד בקישור מכתבים אהנו בנוגע  
לכל הז"ל.

גודל ערך חינוך הנוצח נחנאר כבר בכ"ס, והביאור היזחר סוכיח  
הם החיים גופא שהראו חשיבות זעקריזת דבר זה, ונפרט בימינו אלו  
יסי הירוס והכרח הבנין במקומות חדשים ובחנאים חדשים וזרים  
לגמרי, אשר השימור על הצורה הרצויה' ומסורת אכנה דורשת השתדלות  
מיוחדת מצד כל בני הכית ואין מספיק כלל ציווי ופקודת ראש הניה  
בלבד.

ואמרז"ל (שמות רבה פכ"ח, ב) שכמתן חורה צ"ל החילה אמירה  
לנשים זאח"כ לאנשים ואז החורה מתקיימת. והחוראה לדורות טובנת.

החנות בהכו' למכ' מבשרים טוב  
ומאתל כמ"ס  
חרב מנחם שניאורסאהן

מוסג"פ המאמר מהמשך, וכמו  
שהי' ושלח ע"ע ע"י הרש"מ  
שי', לפאקינג.



ב"ה, ו' אייר, תשי"ד  
ברוקלין.

הרה"ח הוו"ח אי"א נו"נ עוסק בצ"צ  
מוה"ר שניאור זלמן אליעזר שי'

שלום וברכה!

במענה על מכתבו מכ"ג ניסן, בו מעיר על מ"ש בתניא בחנוך לנער במוסגר, ומצות החינוך היא ג"כ במ"ע כמ"ש בא"ח סימן שמ"ג.

הנה בהנ"ל מצ"ע יש לפרש מ"ש ג"כ במ"ע בשני אופנים. שההדגשה היא על התיבות במ"ע, היינו ומכש"כ במל"ת (אשר כן הם דברי רבנו הזקן בשולחנו הטהור סי' שמ"ג) או שההדגשה היא על התיבות ג"כ וקאי אדלעיל מני', שכמו שהאבהה היא שרש ויסוד למ"ע הרי מצות החינוך היא ג"כ במ"ע (כי הרי אין נוגע כאן אם מצות החינוך היא במצות ל"ת או לא), ואז מובן יותר בפשטות התיבה כן, כי לפירוש הראשון הי' מספיק שיא[מ]ר גם במ"ע, ומסיום ההקדמה, אך עיקרה מאהבה שנתחנך וכו' מובן פירוש מאמר המוסגר הנ"ל שרוצה להדגיש שבאהבה ישנה ג"כ מצות החינוך.

ובזה יומתק עוד כי בכלל מאמרים המוסגרים הרי מובן שמוסיפים דבר שאינו עיקרי כ"כ בהבנת הענין וה"ה בנדון דידן, כי הכתוב חנוך לנער אין פירושו דוקא קודם שנעשה גדול במצות ואדרבה (ראה קידושין ל' ע"א) משיתסר כו' מתמניסרי כו' (בדא"ג יש להעיר אשר בהל' ת"ת פרק א' סעיף ט' לרבנו הזקן לכאורה ארכבי' אתרי רכשי.

ואכ"מ) ומוסיף במאמר המוסגר שיש לפרש הכתוב גם כפשוטו בזמן שיש למצוה החינוך היינו בגיל חינוך ממש וק"ל.

והנה יש להעיר עוד בהמשך להנ"ל דלכאורה מתחיל בשרשי עבודת ה' דו"ר ומסיים רק באהבה (ואין זה שייך להנ"ל כי גם היראה היא מצות עשה) ויש לפרש זה ע"פ המבואר בכ"מ אשר באהבה נכלל ג"כ דחילו, ולא רק באהבה המסותרת כמבואר בתניא פ"ח אלא גם באיזה אהבה שתהי' כי מפני האהבה ירא למרות רצונו וכמ"ש גם כאן כי האהבה היא יסוד ושרש לקיום כל מ"ע אשר גם היראה נכללה.

במה שהעיר בחילוק דעת התוס' אם ישנו לחינוך במצות ל"ת, בטח יעיין בב"ח לאו"ח סימן שמ"ג.

במה שהעיר בלוח התיקון בדרך אפשר במה שתקנתי בנוגע לד' יסודות שצ"ל ארבעה (להעיר ג"כ מה' יסוה"ת להרמב"ם פרק ד') ומוסיף שעפ"ז יש לתקן ג"כ בפרק ז' ועד"ז מאחת לאחד בדף ט"ו.

הנה כן הוא והן מההשמטות בלוח התיקון מפני החפזון בעריכת הדפוס. וכמו שנתוספו ג"כ איזה ענינים בין ההו"ל דתניא בפורמט הרגיל להו"ל בפורמט כ"ס, ועוד כמה תיקונים נשאר שלא נכנסו גם בהאחרון ועוד חזון למועד.

מזכיר במכתבו כת"י של התניא מהדו"ק, ומטובו להודיעני בהקדם יותר פרטים אודותו וכן אפשריות להשיגו על משך איזה זמן ות"ח מראש.

בברכה.

## 'תמים' מהדור הקודם

### תולדות חייו של הרה"ח ר' אלכסנדר סענדר מענקין

סטאלין ימ"ש, כאשר מאות חסידי חב"ד נעצרו ונהרגו או נשלחו לסיביר, נדדו רבים מחסידי חב"ד לערבות אסיה התיכונה, ובכלל זה לכותאיש שבגרוזיה. בגרוזיה, בתקופה ההיא, היה טוב יותר – לא רק בגשמיות, אלא גם ברוחניות. הממשלה האדומה רדפה, הגלתה, ועינתה רבנים, שוחטים ומלמדים וכדו' – אבל, למרות הכול, הרדיפות בגרוזיה היו קלות יותר, או יותר נכון – פחות איזמות.

גרוזיה בכלל, וכותאיש בפרט – זכו להיות מקום-מקלט לשיבת תומכיתמימים ליובאוויטש בשנים הגרועות שבגרועות ברדיפות הנ.ק.וו.ד.; המעצרים של ראשיהישיבות והתלמידים, נידודי המסעות של הישיבה היחידה בארץ הדמים – הגיעו לשיאם, כנ"ל, באמצע ובסוף שנות התר"צ. אז נהייתה כותאיש ה"אכסניה של תורה" של כל רוסיה!

בסודי סודות בא ילד חב"די מחרקוב לכותאיש; שני ילדים חב"דיים התגנבו מאודסה; כמה נערים חב"דיים הגיעו איכשהו ממוסקבה; אחרים מלנינגרד, והיו שם תלמידים שהרה"ח ר' מיכאל טייטלבוים הבריח אותם מ"בית ילדים" סובייטי (אחרי שקגלסי הנ.ק.וו.ד. בברדיטשוב תפסו אותם בשעת לימודם ואסרו אותם).

אין ספק כי יהודי גרוזיה, ובמיוחד ה"חכמים" שלהם (השם שהשתמשו עבור הרבנים) – היו עזר וסעד טוב לשיבה הליובאוויטשית בכותאיש, אבל בין כולם בלטה משפחתו של ר' אלכסנדר סענדר מענקין, שאף הוא היגר מפולטבה לכותאיש, וביתו הפך להיות "הבית של התמימים" במלוא מובן המילה.

חתנו של ר' סענדר, הרה"ח ר' יהושע דובראווסקי ע"ה, גדול הסופרים החסידיים בדור האחרון, תיאר בלשונו הציורית רגעים קטנים שמתארים את ההנהגה של משפחת מענקין בכלל, ושייכותם לשיבת תומכי תמימים בפרט. חלקים קטנים מספר החיים הגדול של משפחת

### בחרותו בליובאוויטש

הרה"ח ר' אלכסנדר סענדר ע"ה נולד בפולטבה בוי מנחם אב תר"ס, לאביו ר' חיים אליהו ואמו חיה לאה מענקין. זכה שהרב יעקב מרדכי בזפלו, רבה של פולטבה ומחשובי רבני חב"ד בדור הקודם יהיה הסנדק שלו.

בצעירותו זכה ללמוד בחדרים של ישיבת "תומכי תמימים" בליובאוויטש, עוד בזמן שהרבי הרש"ב התגורר בליובאוויטש. החזן בחצרו של הרבי הרש"ב, ר' יחיאל היילפרין הידוע בכינויו "ר' יחיאל דער חזן", זיהה את כשרונו המוסיקלי של ר' סענדר וצירף אותו למקהלתו. מר' יחיאל למד את נוסחאות התפילה, ודייק בהם מאוד כל ימיו.

בהגיעו לפרקו נשא את מרת איידא ליפסקר, בתו של הרה"ח ר' חיים צבי ליפסקר שהיה מרבני פולטבה. אחר זמן התקשרו המשפחות שוב בקשרי הנישואין, כאשר גיסו, הרה"ח ר' אריה לייב ליפסקר נשא את אחותו, מרת מלכה מענקין.

לאחר חתונתו התגורר בפולטבה, שם פתח לפרנסתו חנות למוצרי ברזל. באותם זמנים היה כוחו רב, עד כי היה מכופף ברזלים בידיו בקלות. ברבות הימים סיפר שפעם נסע להשתטח על ציון של כ"ק אדמו"ר הזקן בהאדיטש וכאשר נכנס לבית המדרש הסמוך לאוהל, שאל אותו השמש אם הוא לא מפחד לרדת לבד במדרגות לכיוון האוהל. מכיוון שכאמור היה צעיר חזק מאוד, הוא לא הבין מה פתאום צריך לפחד, ואמר שהוא יכול לרדת לבדו. אך רק פתח את הדלת לכיוון המדרגות, נפל עליו לפתע פחד עמום וארכובותיו דא לדא נקשן. בקושי רב הצליח לרדת עד האוהל הק'. כאשר חזר, אמר לו השמש: עכשיו אתה מבין...

### הבית של התמימים

בכותאיש בשנות "הטיהורים הגדולים" של

מענקין בכותאיס:

הייתה אז משפחה, משפחת מענקין שמה. היא כללה חמשה נפשות: האב, ר' סענדר, האם, בן, ושתי בנות. ר' סענדר היה שותף עם גיסו ב'צעד' (עסק מסויים, שיכולים להרוויח ממנו – או פרנסה בדוחק, או 5-10 שנה בכלא בלי דוחק). ההורים עבדו כל היום ב'צעד', הבנות עסקו בעבודת-הבית, והבן למד בישיבה. אבל כולם טרחו סביב הישיבה, סביב הבחורי ישיבה. וכל אחד מהם, בדרכו הוא, הכניס בזה לב, חיות והנאה.

בחורי הישיבה מצאו בבית מענקין את ביתם – בית שני, ולפעמים אפילו בית ראשון. הן אמת שבבית מענקין היו כאלו שהתארחו באופן קבוע – אחד שחזר מהחזית באפיסת כוחות, אזרח מפולין ללא קורת-גג וכדומה; אבל עיקר הבית היה בשביל תלמידי הישיבה. ביאתו של תמים לארוחת-צהריים או ארוחת-ערב בביתם של משפחת מענקין, היה זה דבר רגיל. אצל הבנות גם לא היה חידוש כשמצאו בבוקר מתחת לשולחן בחורים ישנים...

דירתם של משפחת מענקין כללה חדר-שינה די קטן, חדר-אוכל מסוג 'סטאלאווע' (גם לא גדול), ומטבח עם גאז. והיו הבחורים והאורחים ישנים בכל מקום פנוי, עד לבין רגלי השולחן. היה זה מחזה רגיל.

המצב השתנה כאשר אחד הבחורים נפל למשכב.

הבת היחידה שנותרה בחיים (לאווי"ט) ממשפחת מענקין, מרת אסיה, זוכרת:

אחד מחשובי התמימים המבוגרים, נהיה מאוד חולה. היה לו חום גבוה, והיה חשד שמחלתו מסוכנת ומדבקת. המענקיניס לא יכלו להשאיר את החולה אצל בחורי הישיבה; הם גם לא רצו לקחתו לבית הרפואה, כיון ששם (בימים ההם במדינה הסובייטית) הייתה הסכנה גדולה יותר...

עשו המענקיניס מה שהורי החולה היו עושים (אם לא יותר...): הם יצאו מחדרם הפרטי והכניסו שם את הבחור החולה למשך שבוע. בחסדי השם הוא החלים ממחלתו הקשה, לא-

מעט בזכות מסירותם של כל משפחת מענקין. היה עוד מקרה (ועוד מקרים), כשבחור ישיבה אחר היה חולה מאוד, כל כך חזק עד שחייו (כמו שאומרים) היו תלויים על שעה. והיה זה טבעי, שבימים של המענקיניס יהיה בית הרפואה של החולה. מפני סכנת המחלה, הודיעו לאביו בלנינגרד, שבמהירות הגיע לבנו בכותאיס. בהולכו ברחוב כותאיס, שמע יללה מהבית (שבו יהודי גרוזיה מטהרים את המת), ועשה לו רושם גדול בלב: האם כבר מאוחר מדאי ר"ל!?

ובנות משפחת מענקין? הן ידעו טוב מאוד מה צריך לעשות עבור הבחורים שלומדים תורה וחסידות. את הכול עשו בשביל התורה; בשביל החסידות, ובמיוחד עבור תלמידים של יתומכי תמימים שלומדים תורה וחסידות. כך גדלו והתרגלו מקטנותן.

יותר מכך: פעמים רבות, לא רק ההורים, אלא גם הבנות הצעירות, ויתרו בקלות על חלקם בתבשיל או אפילו בלחם – כיון שהבחורי-ישיבה שווה יותר. לפעמים היו נותנים את המרק או מאכלים אחרים לפליט או אורח – וזה היה מקרה רגיל. כאשר ביתם סיפרה לי על-כך, היא סיפרה זאת לפי תומה, בפשטות, בלי כל סימן של חשיבות.

על דאגתה לפת לחם עבור הבחורים, סיפרה לי כאילו היא חווה זאת ברגעים אלו ממש:

היא זוכרת כמה קשה היה לפקוח את העיניים בעיצומה של שינה עמוקה בחמש בבוקר, לצאת מהבית בשעת בוקר מוקדמת, מהמיטה החמה, ולרוץ בקור ובחושך, כדי לתפוס מקום בתור לחלוקת הלחם, כדי להביא לתלמידי הישיבה כמה חתיכות לחם, להחיות את נפשם... היא מעולם לא שאלה את עצמה, מדוע הבחורים לא יכולים לקום בעצמם בבוקר ולעמוד בתור כדי לקבל לחם?...

(עד כאן מתוך רשימתו של הרה"ח ר' יהושע דובראווסקי, שפורסמה ב"בית משיח" גיליון 197).

### משפחה של חסד

רושם עצום הותירה המשפחה על כל



בשוק השחור. את מעט הלחם שהשיגו לאחר מאמצים רבים, היה ר' סענדר מחלק — שווה בשווה — בין הבחורים לבני המשפחה. הוא מעולם לא 'פירגן' לבני משפחתו תוספת מזון על חשבון תלמידי התמימים.

יום יום, שעה שעה, מסרו בני המשפחה את עצמם עבור תלמידי התמימים. כל כך עמוק חדורה הייתה תודעת מסירות הנפש בלבם, עד שלא ראו בזה דבר מיוחד אלא חובה מוסרית פשוטה וברורה. יעיד על כך הסיפור הבא:

בזמן מלחמת העולם השנייה, נודע למרת איידא, רעייתו של ר' סענדר, שהתמים העשל צייטלין נעצר על ידי שלטונות הצבא, והוא עומד להישלח לחזית המלחמה. נסיעה לחזית הייתה מוות כמעט וודאי בשדה הקרב, והדרך היחידה להציל את חייו הייתה באמצעות שוחד גדול. מרת איידא מיהרה לבדוק אילו חפצי ערך נותרו עדיין ברשותה, שתוכל למכרם בשוק השחור על מנת להשיג סכום גדול מספיק שישכנע את פקידי הצבא לשחרר את העשל. מבטה נפל על זוג כריות נוצה, שארית אחרונה לרכוש שהביאו עמם מפולטבה. באותן שנים, כריות אלו היו שוות הון רב. אנשים התייחסו למוצרים כאלה כאל 'ביטוח חיים', שבשעת צרה אמתית אפשר למכרם ולשרוד עוד תקופה... היא לא היססה לרגע, ולקחה את זוג הכריות לשוק השחור.

בעמדה בשוק השחור, חלפו במקום כמה יהודים חרדים, שלא מחסידי חב"ד, שהכירו את משפחת מענקין. כאשר ראו אותה עומדת עם זוג הכריות, היו בטוחים שמשפחת מענקין נקלעה לצרה צרורה, אחרת כיצד ייתכן שהיא עומדת למכור רכוש יקר כל-כך!

הם ניגשו אליה וביקשו לדעת מה הצרה הגדולה בשלה היא עומדת למכור מצרך יקר-ערך כל כך. כאשר סיפרה להם שהיא עושה זאת על מנת להשיג סכום כסף גדול מספיק לשחד את פקידי הצבא שישחררו בתמורה את תלמיד הישיבה — הם לא האמינו למשמע אוזנם. הם ניסו להניא אותה מכוונתה באומרם: יש לך הרי משפחה משלך, וייתכן מאוד שיבוא יום ותצטרכי למכור את הכריות הללו על מנת להחיות את בני

התמימים שבאו בקורת ביתם. הרה"ח ר' יחזקאל ברוד, בספרו "אור חסידי בחושך הסובייטי" מתאר את משפחת מענקין כמשפחה מופלאה, אצילית וחסידית:

"ר' סענדר היה יהודי יקר ובעל לב-זהב, וכזאת הייתה כל משפחתו. רעייתו איידא הייתה נשמה טובה שכל מחשבותיה היו נתונות לעזור לאנשים. אם הייתה חתונה בכותאיס — יומיים קודם לכן היא כבר לא הייתה בבית. אז, שלא כבימינו שמזמינים קייטרינג, היו מכינים הכול לבד. היא הייתה נחלצת תמיד לעזור בכל ההכנות לחתונה. בבית שבו נערכו ההכנות לחתונה הייתה מבלה ימים שלמים, ואפילו לנה שם — התמסרות מוחלטת וטוב-לב שאין לו שיעור.

"שתי הבנות, זלטה ואסיא, היו נשים צדקניות ממש. הזמן היה ערב מלחמה והמזון יקר. אחרי שנים נודע לנו שהבנות היו מונעות לחם מפיהן ושולחות אלינו, כדי שלנו, הבחורים, יהיה מזון בשפע ונוכל ללמוד בלי הפרעה".

### מסירות נפש יום-יומית

הרה"ח ר' רפאל ווילשאנסקי, שברבות הימים היה לחתנו של ר' סענדר, שהה אף הוא בהיותו בחור בכותאיס בבית משפחת מענקין. הוא הגיע לראשונה לכותאיס יחד עם ידידו הרה"ח ר' העשל צייטלין, כשבידם רק כתובת בית משפחת מענקין. הייתה זו שעת לילה מאוחרת מאוד, ובני המשפחה כבר נמו את שנתם. הם נקשו בדלת בעדינות, ואחד הבחורים שישן בבית המשפחה, הרה"ח ר' לייבל מוצ'יקין, פתח להם את הדלת. ר' לייבל הרגיע אותם באומרו שר' סענדר בוודאי ישמח לארח אותם, והם יכולים ללון בבית ללא חשש. הוא הכין עבורם 'מיטה' מאולתרת מכמה כיסאות, והם שקעו בשינה עריבה.

באותם ימים היו צריכים לעמוד בתור שעות ארוכות על מנת לקבל מנת לחם יומית. צפיפות נוראה שררה בתור לחלוקת הלחם, וכל דאלים גבר. ובתוך התור הזה עמדו בנות משפחת מענקין מידי יום, עם כרטיסים שקיבלו מהמשלה, וגם כרטיסים מזוייפים שהשיגו

מסתכל על העיתון, אלא גם מבין את השפה הרוסית, ומהיכן פליט פולני יודע רוסית?... כל־כך היה חששן בטבעו, למרות שחלפו 25 שנים מאז יצא מרוסיה! ועם כל זה, לא נמנע לארח את הבחורים בביתו, למרות שבאותן שנים הייתה זו סכנת נפשות של ממש, שכן רבים מהבחורים היו עריקים מהצבא, ומי שנתפס מסתיר בביתו עריקים היה עלול להישלח לחד־גדיא לשנים ארוכות.

### זרע רוחניות באירופה

כאמור, משפחת מענקין יצאה מרוסיה בבריחה הגדולה, ולאחר תקופת מעבר במחנה הפליטים פוקינג שבגרמניה, קיבלו מקלט בפריז שבצרפת. בהשתדלות ידידו, הסופר הרה"ח ר' ישעיה מאטלין, קיבל יחד עם ידידו הרה"ח ר' שמשון חריטונוב עבודה מארגון הגיוינט – להגיה ספרי תורה שניצלו ממוראות השואה, על מנת לחלק את ספרי התורה הכשרים לקהילות היהודיות באירופה.

כעבור תקופה, לאחר התייסדות ישיבת "תומכי תמימים" בעיירה ברינוואה הסמוכה לפריז, החל לעבוד כשד"ר עבור הישיבה, והסתובב בקהילות היהודיות בשווייץ כדי לגייס כספים להחזקת הישיבה.

בתקופה זו היה כבר חלוש מאוד, לאחר שבהיותו בפוקינג חלה ונאלץ לעבור ניתוח לקיצור קיבה. גם החיים הקשים שעברו עליו, כאשר בנו לייב־הענד נפטר בצעירותו (ראה אודותיו בסוף הכתבה), ומאוחר יותר נפטרה גם בתו מרת זלאטה, בשנת הכ"ו לחייה, כשהיא מותירה אחריה שלושה יתומים – כל אלו הפכו אותו לשבר כלי. אך למרות הכול נסע בשליחויות הללו, על מנת לסייע לישיבה ברינוואה. על מסעותיו אלו היה. אומר שהוא בבחינת "נע ונד", ופירש כוונתו בראשי התיבות של מילים אלו: "נישט עסן און נישט דאוונען"...

בהתאם להוראת הרבי, שהשד"ר צריך "לזרוע רוחניות ולקצור גשמיות", היה מנצל את היכרותו עם יהודים רבים ברחבי שווייץ על מנת לעוררם ולחזקם בקיום התורה והמצוות. בכל

משפחתך. כאשר ראו שדבריהם אינם משכנעים אותה, הם ממש החלו לצעוק עליה: איך היא מעיזה להפקיר את הילדים שלה לטובת בחור זר...

בכל פעם שמרת איידא הייתה מספרת על כך, היא הייתה מזדעזעת מחדש: איך יהודים רחמנים בני רחמנים יכולים לדבר כך? איך אפשר לדבר ככה, והרי זו הדרך היחידה שיכולתי לעזור להציל אותו!?

אצל אותם יהודים זה היה מעשה של מסירות נפש, אבל אצל מרת איידא זה היה כל־כך פשוט שהיא ממש לא הבינה איך הם חושבים אחרת... עוז רוחו של ר' סענדר נקנה בעבודת המידות, שכן בטבעו היה אדם חששן מאוד, כפי שיעיד הסיפור הבא:

שנים רבות לאחר שיצא מרוסיה, כאשר התגורר בפריז, היה שד"ר לגיוס כספים עבור ישיבת תומכי תמימים ברינוואה. במסגרת תפקידו זה, כפי שסיפור להלן, היה מרבה לשלוח חבילות־יהדות עם תפילין, מזוזות וספרי קודש, לאנשים עמם עמד בקשר במסעותיו באירופה. לאחר שארז את החבילות, היה נוסע לסניף דואר בקצה השני של העיר, ושולח משם את החבילות. פעם שאל אותו נכדו, מדוע הוא נודד עד לקצה העיר, ולא הולך לסניף הדואר הסמוך ממש לביתו? הוא התפלא על השאלה, ושאל את נכדו: לא שמת לב היכן ממוקם סניף הדואר? הנכד, שלא הבין לאן חותר סבו, השיב בתמימות: ליד העירייה. "לא לכך התכוונתי", הבהיר הסב. "בצד השני ממוקמת תחנת המשטרה... אם הם יראו אותי מגיע בקביעות לסניף הדואר עם חבילות, הם יתחילו לחשוד, ואם יקראו אותי לחקירה הרי יבחינו מיד שאני דובר רוסית ואינני מבין מילה אחת בפולנית, ומכיוון שהגעתי לצרפת על תקן של פליט מפולניה (כמו רבים מחסידי חב"ד שיצאו מרוסיה בבריחה הגדולה של שנת תש"ו־תש"ז) – הרי הם עלולים לעצור אותי!"...

כך גם כאשר היה רואה דוכן עיתונים בו מכרו את העיתון הרוסי פראבדה, היה עובר מיד לצד השני של הרחוב בנימוק שאם יעבור ויסתכל על העיתון הרוסי, הרי יוכלו להבחין שהוא לא רק

יעשו ככה ובטוח נותן התורה ומצוה המצוה לקיים הבטחתו שכל המוסיף מוסיפין לו בהמצטרך בגשמיות וברוחניות, ופשוט שבריאות הגוף גם כפשוטו בכלל זה הוא, והרי באים הננו מימי קבלת התורה אשר כדרשת חז"ל בעת קבלת התורה היו כל ישראל בריאים ושלמים גם בגשמיות ובגופם.

כמדומה בעת שיחתנו העירותיו שבודאי במשך נסיעותיו מוצאים ספרים בבתי הכנסיות וגם בבתי פרטים המונחים כאבן שאין לה הופכים להבדיל ואין משתמשים בהם, שכדאי לשלחם לכאן באם יקרי המציאות הם וכיו"ב, ולתת במקומם להקהלה סדורים חומשים קיצור שו"ע וכיו"ב והתועלת מובנת. ולפלא שאינו מזכיר ע"ד הנ"ל אף שתקותי שלא שכח הענין.

### ניחוח של הדור הקודם

ר' סענדר היה ירא שמים להפליא, ואיש ספר אמיתי, שפשוט אהב לשבת וללמוד תורה. הוא היה ספוג בחסידישקייט, והיה לו חוש מיוחד לחזור על פתגמים חסידיים בדיוק נפלא ומתוך חיות מיוחדת. בכל פעם שנפגש עם יהודי במסעותיו, היה מנצל את ההזדמנות לומר דבר תורה קצר מתובל בסיפור חסידי או אמרה חסידית. הוא היה יהודי עם הדרת פנים שהביא אתו רוח חיים לכל מקום, עם ניחוח של הדור הקודם.

הרב משה צבי נריה, מייסד ישיבות בני עקיבא, שהיה בן דודו של ר' סענדר, אמר פעם לכנדי ר' סענדר, שכאשר הוא מסתובב בשוויץ ואומר ששמו הרב נריה, לא תמיד מכירים אותו, אבל כאשר הוא אומר שהוא בן דוד של ר' סענדר — כולם מכירים...

את אהבתו הנפלאה לספרים, הוריש למשפחתו. כאשר נכדו הבכור חגג את יום הולדתו השישי, העניק לו במתנה סט משניות יכין ובוועז, שהיה בזמנו סט המשניות היוקרתי ביותר, בתנאי שילמד משניות בעל-פה. שנה אחר-כך העניק לו סט חומש של הוצאת שולצינגר, וכאשר היה בר-מצווה, כבר היה לו ארגז ספרים

מקום אליו הגיע, היה מעורר על הצורך לבדוק את התפילין והמזוזות. מכיוון שהיה לו ניסיון בהגהת סת"ם, הוא היה מגיה במקום את המזוזות והתפילין, וכאשר היה צורך בתפילין או מזוזות חדשות, היה דואג לכך בשובו לפריז (כמסופר לעיל). כמו כן דיבר על החשיבות בלימוד החסידות, ושלח ספרי חסידות שהיו אז בנמצא.

במכתב ששיגר לו הרבי בכ"ב אלול תשי"ב, כותב הרבי:

בנועם קבלתי מכתבו מג' תבוא, בו כותב שממשיך בעבודתו קלייבען גשמיות בעד הישיבה — שממילא נעשה הגשמיות רוחניות — און זייען רוחניות, וכן משתדל בהיותו בביתו להשפיע על סביבתו וכו'. ומה שמסיים במכתבו שלפעמים רבות נופל במחשבתו ואומר לעצמו מי הוא המטיף מוסר וכו' הנה בכלל ידוע מרז"ל אלמלא עוזרו אין יכול לו, ובמילא לא הוא המטיף ולא הוא האומר מוסר אלא שמוסר דברי אמת הלקוחים מתורת אמת ובפרט חסיד העומד בהתקשרות לנשיאנו הוא כ"ק מו"ח אדמו"ר הרי אין עליו אלא מילוי שליחות ובמילא כח המשלח עמו וכ"ק מו"ח אדמו"ר יש לו גענוג ברייסע פלייצעס דורכפירן שליחותו בכל מקום ובכל זמן ע"י כל אדם ובלבד שיעמוד השליח בקישור עם המשלח.

ובמכתב נוסף ששיגר לו הרבי ב"ב סיון תשי"ז, כותב הרבי:

בוודאי למותר לעוררו אודות ההוספה המוכרחת בהפצת עניני דפוס ועאכו"כ בעניני הנחת תפילין וקביעות מזוזות אודותיו כותב, וזהו הרבה עוד יותר מענין דמעלין בקדש, כיון שרואים במוחש הצלת נפשות מישראל לחיי העולם הבא כשמעוררים אותם בדבור ומקשרים ההתעוררות במעשה בפועל במצות מעשיות כמו תפילין וכו' והוא ע"ד המבואר בלקוטי תורה, שאתעדל"ע צריכה לקשרה באתעדל"ת ובפועל, וק"ל.

ויהי רצון שיעשה כל זה במרץ המתאים ובממדים ההולכים וגדולים מתוך שמחה וטוב לבב וישפיע על כל אלו שבסביבתו שגם הם



ניגונים חסידיים, וכאשר מנגנים — זה בלי טעם ובלי ריח... חשבתי על רעיון: אני אקליט כמה ניגוני חב"ד בכינור, ותעביר את הקלטת לארה"ב כדי שישמיעו את זה בחתונה...

### שנותיו האחרונות

בשלהי ימיו עבר ר' סענדר להתגורר בשכונת קראון הייטס. הוא זכה להגיע לגבורות ונפטר בגיל שמונים, בערב שבת קודש כ"ו אב תש"מ. הותיר אחריו את משפחות ווילשאנסקי ודובראווסקי, וזכה לראות את צאצאיו הולכים בדרך החסידות, שלוחים, ראשי ישיבות, משפיעים ורבנים בקהילות חב"ד ברחבי תבל. כמה מהחסידים שהתגוררו בקראון הייטס, וזכו ליהנות מהכנסת האורחים המופלאה שלו בכותאיס — הרה"ח ר' יחזקאל ברוד, הרה"ח ר' שלום בער פּעוּזְנֶער, הרה"ח ר' שלום מרוזוב, ועוד — נכנסו אל הרב שמריהו גורארי, חתנא דב"י נשיאה, שבתוקף תפקידו בחברא-קדישא של אגו"ח היה אחראי על חלקות הקבורה, וביקשו ממנו להקצות עבור ר' סענדר מקום קבורה בסמיכות לאוהל הק'. החסידים הנ"ל סיפרו לרשי"ג על מסירות נפשו של ר' סענדר עבור תלמידי התמימים בכותאיס, והוא יצא מגדרו מרוב התפעלות ואמר: לא ידעתי שכזה חסיד גדול מסתובב בינינו...

וכך, למרות שבאותן שנים רוב המקומות ליד האוהל היו תפוסים כבר, ורק יחידי סגולה זכו לכך — היה ר' סענדר אחד מאותם יחידי סגולה בודדים, וזכה להיקבר בסמיכות לאוהל הק'. תנצב"ה.

ממה שקיבל מהסבא ר' סענדר. כך חינך את צאצאיו לאהבת התורה ואהבת הספרים. חיבה מיוחדת היה רוחש לשיחותיו וספריו של הרבי. בשנים ההן טרם נדפסו ספרי הלקוטי שיחות, ואף קונטרסי השיחות היו נדירים מאוד. כאשר הצליח לשאול ממישהו העתק ב'קופיר' משיחת הרבי היה שמח כאחד שהשיג אוצר יקר, וביקש מנכדיו להעתיק עבורו את השיחה בכתב יד.

כאמור לעיל, היה בעל חוש מיוחד לנגינה. כאשר היה מנגן ניגון חסידי, הוא ממש 'חי' את הניגון, בבחינת 'כל עצמותי תאמרנה'. הוא סיפר שפעם היה בחתונה יהודית בשווייץ, וביקש לנגן בעת החופה את ניגון הדי' בבות. לאחר שסיים את הניגון המרגש, ניגשו אליו רבים מהנוכחים להודות לו על כך ולהביע את התרגשותם. אחד מהם, יהודי 'קה' התקשה לבטא את התרגשותו הלבבית, ולבסוף אמר: תשמע ר' סענדר, כאשר אתה ניגנת את הניגון הזה, אני הרגשתי כמי שמובילים אותה לשחיטה... ר' סענדר נרעש נבהל למשמע ה'מחמאה', והלה מיד הבהיר את כוונתו: לא התכוונתי באופן שלילי, אלא חיובי: הרגשתי שכל החיים שהיו לי עד היום נגמרים, ואני מתחיל לחיות מחדש!

ר' סענדר ידע גם לנגן בכינור. כאשר נכדתו הראשונה, בתו של ר' יהושע דובראווסקי, התחתנה עם הרה"ח ר' שמואל גורביץ (המכהן כיום כשליח הרבי בליאון, צרפת), התקשר ר' סענדר לאחיו של החתן, הרה"ח ר' יוסף יצחק גורביץ, ואמר לו: הייתי בחתונות בארה"ב, והמוזיקה שם זה משהו נורא... לא מנגנים

### הת' לייב הענך מענקין

הוא מציין במיוחד את מסירותו של הבן לייב הענך:

"יותר מכל המשפחה, התמסר אליו הבן היחיד בכל ליבו ונפשו. יומם ולילה ישב ליד הבחור החשוב, מצפה לראות שינוי במצבו לטובה. הוא לא שעה לאזהרות הרופא, שמחלה זו הינה מדבקת. הוא כליךך דאג לבחור הלז,

ראוי להקדיש מספר מילים לבנו של ר' סענדר, הת' לייב-הענך ע"ה, שנפטר בדמי ימיו ממחלת המלריה בסמרקנד:

בזיכרונותיו של ר' יהושע דובראווסקי שהובאו לעיל, לאחר שמתאר את מסירותם המיוחדת של בני משפחת מענקין עבור התמימים, גם כאשר הללו חלו במחלות מדבקות,

מציפורני הרשע. והוא המשיך הלאה בעבודתו".  
גם הרה"ח ר' יחזקאל ברוד כותב אודות הת' לייב הענדך בהתפעלות גלויה:

"הוא היה בחור חסידי שאינני יכול לשכוח אותו. התפילה שלו הייתה במתיקות נפלאה. לפני התפילה היה מתבונן בחסידות שעות אחדות. תפילה רגילה של יום חול נמשכה אצלו שלוש-ארבע שעות לפחות. הוא גם למד בשקידה גדולה, הן נגלה והן חסידות. אני זוכר פעם שהתגנבתי לחדרו וראיתי איך קרא קריאת-שמע שעל המיטה, והדבר עשה עלי רושם אדיר.

"אבל העיקר אצלו היה האופן הפנימי שקיבל את כל העניינים. הוא לא יצא כמעט לרחוב. היה אצלנו נוהג, שמדי פעם היה אחד הבחורים יוצא להביא אוכל שהוכן בעבורנו. לייב-הענדך היה משתדל להימנע מזה. כשהיה מגיע תורו, היה מבקש מאחד הבחורים שיעשה זאת במקומו, ובתמורה היה מוכן להעתיק בשבילו כתב-חסידות וכדומה. כל שירות אחר היה עושה בחפץ-לב, אבל מהיציאה החוצה נמנע עד הקצה האחרון, כדי שלא לצאת מאווירת הישיבה.

"לייב-הענדך היה כאמור, בחור מיוחד במינו, וככל הנראה השטן לא היה מוכן להשלים עם עובדת קיומו של בחור כזה. הכול היה לכאורה מושלם, והיו לנו התנאים הטובים ביותר כדי לטבול באווירה טהורה של תורה וחסידות. היה לנו משפיע מעולה, שהתמסר אלינו במיוחד. אבל משום מה נכנסה לראשו מחשבה שהוא צריך לנסוע לסמרקנד, שם היה המשפיע ר' ניסן נמנוב ע"ה.

"בזוהר נאמר 'רגלוי דבר-נש אינון ערבין ליה' [=הרגלים מוליכות את האדם לאן שהוא צריך להגיע]. וכך קם יום אחד ונסע לסמרקנד. אבל שם, בקיץ, הוא נדבק במחלת המלריה ונפטר".

ר' יחזקאל ברוד מסיים את זיכרונותיו אלו במילים המרגשות: "בחור כמו לייב הענדך ע"ה הוא דמות שאני רוצה שילדי ונכדיי וצעירי הצאן בימינו יעמידו לנגד עיניהם. אני רוצה שהם יידעו שהיו יהודים — וודאי גם היום יש כאלה — שידעו מהי קריאת שמע שעל המיטה, ומהי תפילה באריכות וכו'".

ולקח ללב מקרים קשים, עד ששמעתי פעם סברא כזאת (מתובלת בחוש הפנטזיה...):

"ישנה סברא, שבנם היחיד של מענקין העניק את שנות-חייו לבחור החולה, שנרפא. ובאמת, בנם של מענקין נפטר כמה שנים אחר-כך בסמרקנד, בעת לימודיו בישיבת 'תומכי תמימים', והוא בדמי ימיו. הוא נפטר באופן פתאומי ובלתי-צפוי: פיזית, הוא היה בריא לחלוטין, וקדחת אחזה בו, הייתה הרגשה שמשמים לקחו אותו.

"סברא זו, הינה כמעט בטוח (כנ"ל) לא יותר מפנטזיה, אבל פנטזיה מעניינת, עם יסוד אמתי: בנם היחיד של משפחת מענקין היה טיפוס מאוד מיוחד. הוא בוודאי היה יכול לעשות דבר כזה..."  
ועוד כותב אודותיו:

"אתם יכולים לתאר לעצמכם שביתם הקטן של המענקינים, היה רחוק מאוד מלהיות בית גדול ונאה. אבל האח הנזכר אפילו לא רצה ליהנות מבית שכזה. "אם רוצים להתקרב קצת לחסידות — צריך לוותר על משהו. לשאוף לפחות". כך אמר.

"הוא לא לקח לעצמו מיטה בבית, והסתובב בין הבחורים. אם פעם קרה שקנו "קורטקע" (בגד קצר שמחמם את הגוף בימות החורף) — הוא מצא אלפי תירוצים למה הוא לא לובש את זה. לפועל, השתמשו בזה כמעט כל הבחורים, חוץ ממנו.

"כשהגיעו לכותאיס פליטי מלחמה, חלשים ועם לבושים קרועים — לא היה לו דקה אחת של מנוחה. הוא דייק שלא להתעסק בכך על חשבון הלימודים; ולכן, כל דקה שבין הסדרים ואחרי הסדרים, ביום ובלילה, הוא הלך מבית לבית (היכן שגרים הרבה יהודים גרוזינים) לקבץ כל מיני מאכלים ובגדים עבור הפליטים שהגיעו. "בשעה זו היה תענוג מיוחד להביט בפניו המאירות בעת שהפליטים הושיטו את ידיהם וקבלו כל מה שהוא הביא.

"הוא המשיך בהתמדתו, ממש לא הפסיק לעבוד, עד שהוא נפל ברשת המשטרה, הם העלילו עליו שהוא עוסק בעסקים 'שחורים', ואסרו אותו. בהשתדלות גדולה חילצו אותו